

نحوه پرداختن مردم ایران به ورزش و تربیت بدنی با توجه به تحولات مدیریتی از آغاز سلطنت هخامنشیان تا پایان سلطنت پهلوی

محمد نیکوبخت*، سید امیر احمد مظفری**، حسین مفتخری***

* دانشجوی دکتری تربیت بدنی و علوم ورزشی، دانشگاه تربیت معلم تهران

** استادیار دانشکده تربیت بدنی و علوم ورزشی، دانشگاه تربیت معلم تهران

*** دانشیار گروه تاریخ دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تربیت معلم تهران

تاریخ دریافت مقاله: ۸۵/۷ تاریخ پذیرش مقاله: ۸۵/۹

چکیده

شیوه پرداختن مردم ایران به ورزش و تربیت بدنی با توجه به تحولات تاریخی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی، تحولات مدیریتی، وضعیت جغرافیای سیاسی و طبیعی، مذهب و نهضت های اجتماعی و سیاسی دچار تغییر و تحول شده است. تربیت بدنی و ورزش در مقام یکی از عناصر تأثیرگذار بر حیات فردی و اجتماعی مردم ایران در طول تاریخ (جاوید ۱۳۵۰) متأثر از عوامل چندی است که با توجه به حیات سیاسی و اجتماعی مردم ایران، هم در تنوع، هم در گسترش و رواج و توجه و هم تحول در نحوه اجرا و مهمتر از همه در نحوه مدیریت در این پژوهش مطرح نظر است. در این تحقیق تحولات اثرگذار بر ورزش و تربیت بدنی با توجه به منابع کتابخانه‌ای و اسناد تاریخی در سه مقطع؛ پیش از اسلام و پس از اسلام تا مشروطه و از مشروطه تا سقوط رژیم پهلوی مورد مطالعه قرار گرفته است. انواع بازی ها و ورزش ها از قدیم ترین زمان تا امروز با توجه به تحولات شکلی و مدیریتی نقد و بررسی گردیده است. در نهایت با استفاده از روش تیپولوژی یا سنخ‌شناسی سه دوره با هم مقایسه شده است. بعلاوه نقش عوامل اجتماعی و نگرش‌های فرهنگی بر توسعه ورزش زنان مورد مطالعه قرار گرفته است.

کلید واژه ها: تربیت بدنی، ورزش، بازی های ایرانی، مدیریت تربیت بدنی، مذهب و ورزش

مقدمه

پژوهش و بررسی زندگی گذشتگان راهگشای زندگی ما و آیندگان است و آنان که گذشته خود را فراموش کنند، محکوم به تکرار آن هستند. از آنجا که مقدمه حرکت به سوی آینده، تفکر در گذشته است، پس باید گذشته را خوب شناخت، از آن درس گرفت و پند آموخت. دانشمندان، تاریخ را علم مطالعه و تکامل جامعه بشری برای پند آموزی در راه آینده تعریف کرده اند (حکمت ۱۳۵۰).

توسعه تمدن بشری جز با تحقیق و تفحص پیشینه خود و شناخت نقاط ضعف و قوت و عوامل شکست و پیروزی و عبرت آموزی از تاریخ ممکن نیست. شناخت پدیده ها و درک فرایند تاریخی و تحول آن به این دلیل اهمیت دارد که به مدد آن می توان تا حدی به مسائل، تنگناها و سئوالات مطرح شده "وضع موجود" پاسخ گفت. شناخت تحولات تاریخی، زیر بنای شناخت وضع موجود است و درک درست از وضع موجود، پیش بینی دگر گونی های بعدی را میسر می سازد. بنابراین وظیفه یک محقق تاریخ است که میراث فرهنگی و آنچه را که از گذشتگان بازمانده است، اخذ کند، آن را مورد نقادی قرار دهد، پالایش کرده، از هر گونه عیب و نقص احتمالی پاک کند و در جهت کمال چیزی بر آن بیفزاید. صحیح تر و پر بار تر به نسل بعدی تحویل دهد و آیندگان نیز همین روند را با دقت دنبال کنند. پس این چرخه هیچ گاه بدون نظر به گذشته و مطالعه و تفحص در آن آغاز نمی شود.

برای درک شیوه پرداختن مردم به ورزش و فعالیت های جسمانی و شناخت فلسفه و اهداف آن باید چند هزار سال ذهنی به عقب بازگشته تا خود را در شرایط جغرافیایی، ژئوپولیتیک، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آن دوران و وضع زندگی و نیازهای نیاکان خود قرار دهیم. آنگاه با آشنایی همه جانبه با اوضاع اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی ... هر زمان و دوره به ارزیابی نظام تربیت بدنی و ورزش آن دوره و روش هایی که گذشتگان در قرون پیش برای آموزش، بکارگیری و تکامل تربیت بدنی به آن متکی بوده اند، پرداخت (مدنی ۱۳۷۲).

ورزش و بازی از گذشته در فرهنگ ایران - مانند همه تمدن های دیگر - وجود داشته، در مقاطع تاریخی با تحولات فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و مذهبی شدت و ضعف گرفته است (راوندی ۱۳۷۱)، بنابراین شایسته است با توجه به موقعیت تاریخی امروز و افزایش اوقات فراغت مردم، مدیریت و برنامه ریزی شود. ورزش و بازی بخش مهمی از زندگی مردم را تصرف کرده است. پژوهش در گذشته ورزش و بازی، این راه را هموارتر کرده و مدیریت آن را تسهیل می بخشد. دوره مورد مطالعه به سه مقطع: الف) از آغاز سلطنت هخامنشیان تا ظهور اسلام، ب) از ظهور اسلام تا انقلاب مشروطه، ج) از انقلاب مشروطه تا پیروزی انقلاب اسلامی تقسیم می شود. هدف اصلی تحقیق، مطالعه تحولات مدیریتی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، مذهبی، جغرافیای سیاسی و طبیعی ... بر رشد و توسعه ورزش و نحوه پرداختن مردم ایران (مردان و زنان) به ورزش و تربیت بدنی هدف اصلی این پژوهش است و اینکه آیا این تحولات به طور مستقیم یا غیر مستقیم بر نحوه پرداختن مردم به ورزش و تربیت بدنی تأثیر گذار بوده است. اهداف فرعی تحقیق به شرح زیر بود.

۱. رابطه‌ی وضعیت جغرافیای طبیعی و ژئوپلیتیک ایران با نحوه پرداختن مردم به ورزش و تربیت‌بدنی در دوره مورد مطالعه،
۲. ارتباط جنگ‌های داخلی و خارجی، هجوم اجانب، توسعه‌ی نظامی‌گری با توسعه ورزش و تربیت‌بدنی،
۳. رابطه تحولات و تغییرات سازمان اداری و مدیریتی کشور، به ویژه قدرت و تدابیر فرماندهی، با نحوه پرداختن مردم ایران به ورزش و تربیت‌بدنی،
۴. چگونگی تأثیر روابط سیاسی، تجاری و فرهنگی ایرانیان در دوران مورد مطالعه، بر ورود ابزارهای ورزشی، آموزش مهارت‌های رزمی و شیوه‌های افزایش مهارت و قدرت‌بدنی،
۵. رابطه موقعیت اجتماعی زنان با حضور آنان در حماسه‌ها، ورزش‌ها و بازی‌ها در دوره مورد مطالعه،
۶. چگونگی سرچشمه گرفتن ورزش‌ها و بازی‌های کنونی از ورزش‌ها و بازی‌های کهن،
۷. تأثیر مذهب و آموزه‌های آن به عنوان ریشه اعتقادی مردم در دوره‌های مختلف بر گسترش ورزش و تربیت‌بدنی.

روش تحقیق و شیوه جمع‌آوری داده‌ها

روش تحقیق اسنادی، تاریخی، تحلیلی است. از مدارک تاریخی، کتب، مقالات، تحقیقات، پایان‌نامه‌ها، رساله‌ها، مدارک باستانی و سفرنامه‌های مستشرقین استفاده شد. برای گردآوری مطالب از روش کتابخانه‌ای استفاده شد؛ ضمناً از جهتی روش تحقیق تبیینی است و چون در پایان، در بخش بحث و نتیجه‌گیری، سه دوره با هم مقایسه می‌شوند، روش تیپولوژی یا سنخ‌شناسی نیز استفاده شده است. گردآوری منابع، مطالعه، فیش برداری، طبقه‌بندی فیش‌ها روش جمع‌آوری داده‌ها بودند.

عوامل موثر بر توسعه تربیت‌بدنی و ورزش

الف) جغرافیای طبیعی و سیاسی

وضعیت جغرافیایی ایران در منطقه از قدیم توجه بسیاری از حکومت‌ها و قبایل را به خود جلب کرده است؛ نجد ایران در حقیقت چهار راهی است که جلگه‌های آسیای داخلی را به نجاهای آسیای صغیر و اروپا متصل می‌کند، به همین دلیل شاهراه حیاتی بازرگانی این ناحیه از جهان از ایران عبور می‌کرد و از طریق خلیج فارس و دریای عمان این بخش از آسیا را به آب‌های آزاد متصل می‌ساخت (گیرشمن، ۱۳۸۳). محصور شدن ایران در میان رشته‌کوه‌ها این کشور را از هجوم قبایل تا حدودی محافظت می‌کرد اما وجود معابر در شکاف این کوه‌ها چه در جنوب، شرق و شمال باعث شد که از این نواحی این کشور اهورایی همواره مورد هجوم قرار بگیرد. با مطالعه این بخش استنباط می‌شود که در طول تاریخ شهرهای مرزی ایران که دروازه ایران بوده‌اند، همواره مورد

هجوم اجنبی واقع شده، از لحاظ نظامی گری وجود پادگان های نظامی در این مناطق و دفاع مردمی از مرز و بوم، بسیاری از نهضت های پهلوانی در این مناطق صورت پذیرفته؛ از جمله خراسان، آذربایجان، سیستان، استان هرمزگان که در کنار دریای خلیج فارس قرار داشته، نهضت های بسیاری در طول تاریخ در این نقاط رخ داده است (ویسهوفر، ۱۳۷۷). به همین دلیل روحیه نظامی گری و تداوم تمرینات رزمی در این ناحیه ها نسبت به سایر نقاط ایران بیشتر بوده است (گیرشمن، ۱۳۸۳).

مردم ایران همواره برای مقابله با تجاوزات اجانب (ورود و اقامت مادها، پارسیان، کردان، مغولان و ترکان تاتار از آذربایجان، حمله اسکندر، عرب ها و افغان ها) در این مناطق حماسه ها آفریده اند و نهضت های زیادی در این مناطق به چشم می خورد. بنای پادگان های نظامی در این مناطق و سکونت نظامیان باعث توسعه ورزش های رزمی در این مناطق نسبت به مناطق داخلی ایران بوده است. بنابر این وضعیت ژئوپلیتیک ایران با توسعه نظامی گری موجبات توسعه ورزش های جسمانی و مهارت های نظامی را فراهم نموده است. همچنین هجوم قبایل بیگانه گاهی عناصر فرهنگی را به فرهنگ ایران تحمیل نموده است. به عنوان مثال در دوره سلوکیان ساختن ورزشگاهها به سبک یونانی در ایران توسعه می یابد و ورزش ها و رقابت های ورزشی به سبک یونانی در بین جوانان ایران رایج می گردد، به طوری که ایرانیان نیز در این مسابقات حضور می یابند و سلسله های بعدی به تقلید از این سلسله ورزشگاه هایی در شهرها دایر می نمایند (گیرشمن، ۱۳۸۳). از طرفی وضعیت جغرافیای طبیعی ایران، مردم را به مبارزه با طبیعت فرا خوانده، برای تنازع بقا ناچار شده اند که از هزاران سال پیش فعالیت های بدنی خود را برای حفر قنات، چاه ها و کانال هایی برای عبور آب صرف نمایند و این روحیه جنگاوری با طبیعت مردم را سخت کوش و قانع بار آورده است، به طوری که بسیاری از محققین غربی به این موضوع معترفند. کوهستانی بودن ایران ورزش های کوه نوردی را رواج داده به طوری که وجود قلعه های نظامی در کوهپایه ها این امر را اثبات می نماید. در دوره جدید وضعیت جغرافیایی ایران موجبات برخی از ورزش های جدید را فراهم ساخته است. مثل ورزش اسکی، اسکی روی آب، کوهنوردی، شنا و غواصی، صخره نوردی، دو، صحرانوردی و ... (ویسهوفر، ۱۳۷۷).

(ب) مذهب

مذهب و اصول اعتقادی مردم در طول تاریخ تأثیر بسزایی در افکار، اعمال، رفتار و خلاصه فرهنگ یک تمدن دارد و ورزش به عنوان یک عنصر فرهنگی و اجتماعی مانند دیگر عناصر از مذهب و ایدئولوژی اعتقادی تأثیر فراوان گرفته است. مذاهب با درون مایه و نگرش خود به جهان موجب شدت و ضعف امور دنیایی و جسمانی گردیده اند (جاوید، ۱۳۵۰). از رایج ترین مذاهب تاریخ ایران می توان به مذهب زرتشت و دین اسلام اشاره نمود. این تحقیق تأثیر این دو مذهب را بر توسعه تربیت بدنی و ورزش بررسی می نماید.

آیین زرتشت

در اوستا یک کلمه هم در نهی از بازی ها و ورزش ها دیده نمی شود و مذهب زرتشت بر تقویت بنیه جسمانی و آموزش مهارت های نظامی برای یاری اهورامزدا و مبارزه با اهریمن و بدی تأکید و توصیه زیادی دارد. تأیید مذهبی در کنار ضرورت و ایجاب حفظ آمادگی جسمانی و کسب مهارت رزمی، مردم را به ورزش و فعالیت های جسمانی تشویق و ترغیب کرده است. بنابر این پیش از اسلام، اصول اعتقادی و مذهب، در توسعه و گسترش تربیت بدنی و پرداختن مردم به فعالیت های جسمانی تأثیر زیادی داشته است (دایره المعارف جهان اسلام؛ ذیل واژه بازی).

دین اسلام

اسلام هر گونه لعب و لهو که مایه ی اشتغال آدمی از امور اخروی و ترک واجبات باشد را به شدت نهی می کند و قمار که تبعات اقتصادی منفی دارد و موجب ازاله ی ملکه ی عدالت می شود را حرام می داند؛ اما بر بازی کودکان و بعضاً زنان رخصت می دهد ولی به علت شباهت برخی اسباب بازی ها به بت و ایجاد شبهه، به مسأله اسباب بازی سازی، مشروط و با شبهه نگاه می کند و شهادت قمار باز، کبوتر باز و ... در برخی فرق اسلامی پذیرفته نیست. اما انجام ورزش های سودمند را مباح دانسته، بر تمرین ورزش های نظامی تأکید و آن را مستحب و مستوجب اجر و پاداش می داند. بنابر این اسلام از طرفی در محدود کردن بازی ها و تحریم قمار و از سویی با تأکید بر آموزش مهارت های نظامی و حفظ صحت و تقویت جسم بر سودمندی و هدفمندی ورزش ها تأکید می ورزد (جکسون، ۱۳۶۹).

ج) شیوه نظامی گری

از اهداف ورزش و تربیت بدنی تقویت بنیه نظامی بوده است. جایگاه ورزش های رزمی و ریاضت های جسمانی در تعلیم و تربیت، بازی کودکان با تقلید از رفتار بزرگسالان و تمرینات نظامی آنها، توسعه مسابقات همراه با اعطای جایزه در جشن ها و در زمان صلح، شکار، ابداع و توسعه بازی های رزمی، ... به منظور تقویت بنیه نظامی بوده است. دین زرتشت به تشویق و تأیید ورزش ها، پهلوانان و قهرمانان به منظور توسعه نظامی گری در متون مذهبی پرداخته است. اسلام با وجود منع بازی ها، غنا، رقص، ... ورزش های رزمی را تأیید، تشویق و مستوجب پاداش می داند. سیاست پادشاهان، امرا و حکام در توسعه بنیه جسمانی و نظامی نیز در خور تأمل است. تأسیس پارادایس برای اجرای مسابقات اسب دوانی، چوگان بازی، سوار خوبی، جرید بازی و شکار قبل و بعد از اسلام (محمد بن منصور بن سعید، ۱۳۴۶)، دایر نمودن میدانی مسابقه در شهرها برای اجرای ورزش ها و مسابقات میدانی و ترویج و توسعه آنها، انجام مانورهای نظامی در زمان صلح، آموزش و تعلیم ورزش های نظامی در زوایا، لنگرگاه ها و زورخانه جز به هدف تقویت بنیه نظامی نبوده است (وجود کمانخانه برای آموزش تیراندازی، شمشیر بازی، مبارزه با نیزه، زوبین پرانی، کشتی گیری و زورآزمایی) همگی بیانگر اهمیت اهداف

نظامی ورزش است (شاردن ۱۳۳۶). یکی از راه های ارتزاق مردم چه در دوران قبل از اسلام چه پس از اسلام حضور در لشکر کشی ها و جنگ های داخلی و خارجی بوده است و این ممر درآمد مردم را تشویق به یادگیری مهارت های نظامی نموده است همچنین کسوت های پهلوانی در ایران مثل فتیان، عیاران، شاطران، زورگران، کشتی گیران، باستانی کاران و ... بیشتر در تأمین اهداف نظامی تشکیل یافته است. توجه به بافت دفاعی در شهرک سازی ها در سلسله های پادشاهی ایران به ویژه در شهرهای مرزی، به گونه ای بوده است که اهداف نظامی به ویژه دفاعی را تعقیب می نموده است. وجود پادگان های نظامی در این شهرک ها و سکونت نظامیان در این شهرها بیانگر این موضوع است. در زمان سلوکیان و به ویژه پس از آن به تقلید از سلوکیان، همیشه محیطی برای ورزشگاه و میدانی مسابقه مد نظر بوده است. در فرقه اسماعیلیه بافت قلاع اسماعیلیان و وجوب ورزش ماهیت نظامی پیروان این مذهب را به خوبی نشان می دهد (پل آمیر ۱۳۷۵). در سه دوره مورد مطالعه همواره از ورزش و تربیت بدنی هدف نظامی دنبال می شده است.

مقایسه سه دوره :

الف) در پیش از اسلام هدف نظامی ورزش و تربیت بدنی از اهداف تفریحی، سرگرمی، بهداشت و سلامت، پاسخگویی به معتقدات مذهبی و ... پررنگ تر است.

ب) پس از اسلام دایره نظامی گری تنگ تر می شود و فقط ورزش هایی مورد تأیید اسلام قرار می گیرد که بر بنیه نظامی حکومت اسلامی بیفزاید و ورزش ها و بازی های دیگر به چشم حقارت و انکار نگریسته می شوند. اگر چه در میان به اصطلاح طبقه پست رواج دارد.

ج) از مشروطه تا پایان سلطنت پهلوی هدف نظامی کم رنگ تر شده، با ورود ورزش های جدید پس از مشروطه و آشنایی با فرهنگ غرب، و آشنایی بیشتر با علوم ورزشی و تربیت بدنی؛ اهداف تربیتی، بهداشت و سلامتی و پیشگیری از بیماری ها، آشنایی با اثر روانی و روحی ورزش، اجباری شدن ورزش در نظام آموزش و پرورش از سال ۱۳۱۶ و ... و مهم تر از همه درخشیدن در میدانی بین المللی مد نظر قرار می گیرد. و چون نظامی گری محدود به تشکیلات نظامی می گردد، ورزش و تربیت بدنی در نیروهای نظامی سابقه خود را همواره حفظ نموده است. (محجوب ۱۳۸۳).

د) فتوت و گروه های منبعث از آن، فتوت از این جهت در تربیت بدنی مورد مطالعه قرار می گیرد که بنای شخصیت یک فتی بر مهارت های رزمی، قوت جسمانی، شجاعت و دلاوری گذاشته شده است. و همواره مکان هایی برای تمرین و آموزش ورزشی، رزمی و نظامی تازه واردان و مریدان دایر نموده اند (زرین کوب ۱۳۴۲). فتوت اصول اخلاقی بسیاری از کسوت های پهلوانی در ایران است. از جمله آسواران، غازیان مطوعه، اخیان، عیاران، شطاران، داش مشدی ها، لوطی ها، زورگران، شاطران، کشتی گیران و اهل زورخانه. تمام این کسوت ها در بخشی از مهارت های رزمی سرآمد روزگار خود بوده، در وهله ای از تاریخ الگوی اخلاقی مردمان قرار

می گیرند، اگر چه در دوره هایی نیز دچار فساد شده اند. تمام این گروه ها نه تنها باید در صفات فردی الگو باشند بلکه به علت نظام و تشکیلات اجتماعی باید به مقررات گروه نیز پایبند باشند (ریاض، ۱۳۸۲) تشکیلات اداری این گروه ها از یک الگوی کلی پیروی کرده است و پیش کسوت گروه به عنوان پیر یا مرشد واجب الاطاعه است و هدایت گروه را به عهده دارد. زوایا، لنگرگاه ها، زورخانه، معرکه ها و ... محل اجتماع تمرین، آموزش و هنرنمایی این گروه ها بوده است. گروه های نامبرده که همه دنباله فتوتند و یا از آیین فتوت متابعت می نمودند در توسعه و ترویج مهارت های رزمی و تمرینات جسمانی از زمان ساسانیان تا قاجار سهم به سزایی داشته، مطالعه ورزش بدون مطالعه این تشکیلات بسیار ناقص و ابر است (پرتو بیضایی کاشانی، ۱۳۳۷).

۵) تحولات مدیریتی

با مطالعه تاریخ در می یابیم که سازمان اداری و مدیریتی کشور در پیش از اسلام و در تمام سلسله ها یک ساختار مشابه داشته است. اگر چه در بین سلسله های پادشاهی تفاوت های اندکی مشاهده می شود (حکمت، ۱۳۵۰). در این چهار چوب بخش نظامی که مربوط به سپاهیان می شود، نحوه آموزش سپاهیان، جایگاه تربیت بدنی در تعلیم و تربیت عمومی و خصوصی، نحوه پذیرش مربی و معلم برای دروس رزمی و ورزشی، واگذاری شغل های دولتی (نظامی و امنیتی به جوانان تعلیم دیده)، انتخاب شکاربانان، فوشچیان، اصطبل دار، سلاح دار، صنعتگران اسلحه ساز، چاپاردار و اداره چاپارخانه، نحوه اداره پادگان های نظامی، ساختار تشکیلات نظامی برای اداره کردن قشون، نحوه پرداخت مزد به سربازان (به عنوان هزینه اصلی دولت ها)، سیستم تشویق و پاداش، و از همه مهمتر قدرت و تدابیر فرماندهی در آموزش و اداره نظامی سپاهیگری، جایگاه سپاهیان در تشکیلات رسمی کشور، سیستم سرباز گیری از مسائلی است که به صورت مستقیم در توسعه تربیت بدنی و ورزش آن هم از بعد نظامی تأثیر گذار بوده است (جی. آ بویل ۱۳۶۶).

ورزش ها و بازی هایی که مردم ایران در طول تاریخ به آن می پرداختند

بسیاری از ورزش های امروزی که در میادین جهانی به صورت مسابقه برگزار می شود، در گذشته از فعالیت های اجتناب ناپذیر زندگی بوده، برای حفظ حیات، امرار معاش و تأمین امنیت اجرا می شده است. اسب سواری، پیاده روی، دویدن برای مسافرت و مهاجرت، کوهنوردی، شنا، قایق سواری، کشتی، ... برخی از ورزش ها نیز برای دفاع در برابر متجاوزین و جنگ های داخلی و خارجی یا شکار صورت می گرفته است؛ مثل نيزه پرانی، شمشیر بازی، مبارزه با گرز، پرتاب زوبین، پرتاب چکش و کمند اندازی، ارابه رانی، مشت زنی، فلاخن اندازی... برخی دیگر در کنار اهداف دیگر جنبه تفریحی و ورزشی داشته است مثل چوگان بازی، شطرنج، رسن بازی، بازی با حیوانات، سوار خوبی....

برخی دیگر اهداف زیادی را دنبال می کرده؛ مثل شکار که هدف تأمین معاش، ایجاد امنیت، تقویت بنیه نظامی، تفریح و سرگرمی، جنبه مذهبی جهت قربانی کردن برای تقرب به خدایان و ... داشته است (موسوی، ۱۳۷۳). اما آنچه مهم است این که این ورزش ها امروزه جزء ورزش های ملی یا بین المللی است که در جهت اهداف صلح جویانه، رقابت سالم، بهداشت و سلامت جسمانی و روانی، اهمیت تربیتی و ... انجام می شود. ورزش های پیاده روی، دو، پرش طول، پرش ارتفاع، کوهنوردی، صخره نوردی، شمشیر بازی، پرتاب وزنه، پرتاب چکش، پرتاب نیزه، مسابقات شنا در رشته های گوناگون، اسب سواری در رشته های متعدد، قایق سواری در رشته های متفاوت، ورزش اسکی، مشت زنی، کشتی، ورزش باستانی، شطرنج، ... همه ریشه باستانی دارد و حتی ورزش کریکت، گلف، تنیس نیز از ورزش باستانی چوگان منشأ گرفته اند. تفاوت ورزش های امروزی با گذشته در هدف و قانونمندی و جهانی شدن رقابت هاست. اما به علت مهاجرت شدید شرایط اقتصادی و فرهنگی گذشته با شرایط امروزی، مقایسه این دو دوره از نظر توسعه ورزشکاری عملی نیست بلکه در این تحقیق هدف ریشه یابی این ورزش ها در گذشته است. امروز اگر چه ورزش حرفه ای برای برخی به منظور کسب درآمد اقتصادی است اما این راه در آمد در گذشته و امروز کاملاً متفاوت است اگر چه ابزار ورزش یکی است. امروز باشگاه ها و مؤسسات ذی نفع به ورزشکاران پول می پردازند اما در گذشته به علت انجام کار سودمند در قبال مهارت های کسب شده اجیر می شدند و این تفاوت ها مانع از مقایسه دوره گذشته با حال می شود.

بررسی تربیت بدنی و ورزش در دوران تاریخی مورد مطالعه به این دلیل نیست که آن را با تربیت بدنی و ورزش در قرن بیست و یکم مقایسه کنیم، زیرا تربیت بدنی و ورزش عصر ما پدیده‌ای است ناشی از هزاران سال تحولات علمی، فرهنگی، اجتماعی، و محصول تجربه ها و آزمایش‌های تمدن‌های مختلف بشری، که دوران چندین هزار ساله‌ی سیر تمدن را پشت سر گذاشته، مراحل مختلف اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و شیوه‌های آموزشی را طی کرده‌اند. به ویژه اهدافی که در دوران پیشین از تربیت بدنی و ورزش دنبال شده با اهداف امروزی کاملاً متفاوت است.

نحوه پرداختن مردم به بازی ها

پیش از اسلام بازی ها و ورزش های زیادی رایج بود. کودکان کارهای بزرگترها را به صورت بازی تقلید می کردند. اسب چوبی، شمشیر چوبی، نیزه و زوبین، تیروکمان های سبک و ... همه اسباب بازی هایی بود که به تقلید از لوازم رزم ساخته می شد. والدین همچنین مجسمه ها و عروسک های سفالی برای بازی کودکان می ساختند که در کشفیات باستان شناسی پیدا شده است (گیرشمن، ۱۳۶۴). دختران نیز کارهای مادران را تقلید می نمودند. هدف از این بازی ها آماده کردن کودکان برای زندگی بزرگسالی بود (کریستن سن، ۱۳۴۵). تعلیمات نظامی و تمرینات ورزشی بیشتر در قالب بازی و مسابقه صورت می گرفت دلچسپ‌هایی هم بودند که در دربار پادشاهان با انجام بازی ها، شیرین کاری ها و کارهای خارق العاده اوقات خوشی را برای امرا و

سلاطین فراهم می‌نمودند. بازی‌هایی مانند شطرنج، نرد، چوگان بازی و ورزش‌هایی مثل اسب سواری، تیراندازی، شکار و ... ستوده می‌شد و آموزش فنون نظامی، بازی‌ها، موسیقی، خواص داروها و غذا، تسلط بر نفس، نقاشی، دانستن متون مذهبی، قضاوت و داوری و .. از اهداف تعلیم و تربیت بود. در متن پهلوی غلام و ریدک از بازی‌های رسن بازی، زنجیر بازی، داربازی، مار بازی، چنبر بازی، تیربازی، تاس بازی، بند بازی، معلق زدن، سپر بازی، گوی بازی، دشنه بازی، شیشه بازی (بازی با صراحی)، میمون بازی، نام برده شده است (عریان، ۱۳۷۱). علاقه ایرانیان به بازی تا حدی بود که یکی از شروط مردم برخی از شهرها برای پذیرش اسلام آزادی در برگزاری جشن‌ها و اجرای بازی‌های ملی بود (راوندی، ۱۳۷۱).

بازی با حیوانات (خرس، کبوتر، میمون، گاو، قوچ و ...)، جنگ انداختن حیوانات (خروس‌ها، گرگ‌ها، قوچ‌ها، گاوهای، شترها و ...)، مبارزه با حیوانات وحشی (جنگ با شیر، گاو، خرس و ...) بازی‌های میدانی (دایر کردن میدان بازی برای انجام هنرهای رزمی مثل سوارکاری، سوارخوبی، چوگان بازی، قیقاج زدن، قیق اندازی، خرید بازی و ... با وجود تماشاچیان و دادن جایزه)، انواع رقص (رقص‌های سنتی، رقص‌های دسته جمعی، رقص‌های انفرادی)، بازی‌هایی مثل برخیز و بگیر، خاک نمک، بَقیری، حقه بازیدن، مهره بازی، تاس بازی، هشت پای کردن، آتش بازی، شعبده بازی، آب بازی - در جشن آبریزان - جشن گل سرخ - گل پاشیدن بر سر و روی مردم - ترکه بازی، تخم مرغ بازی، میل بازی، گنجفه و همچنین ارج و احترام شعبده بازان، لودگان، مسخرگان، کشتی‌گیران و بازیگران همه از موقعیت بازی و ورزش در ایران حکایت می‌کند (ریچاردز، ۱۳۴۳). اما اجرای بازی‌ها به شرایط اقتصادی و رفاهی، امنیت مردم، ذوق پادشاهان و اعتقادات مذهبی و ... بستگی داشت (شهری باف، ۱۳۷۱).

در دوران‌های بحرانی، جنگ، خشکسالی و استعمار، مجال و دلخوشی برای پرداختن به ورزش و بازی کاهش می‌یافت، اما زمانی که امنیت نسبی فراهم می‌شد و از نظر اقتصادی اوضاع بهبود می‌یافت و فشار کمتری بر مردم وارد می‌شد و اوضاع سیاسی به شیوه‌ای بود که پادشاهان و امرا به هنر و ورزش ارج و احترام می‌گذاشتند، جشن‌های ملی اجرا و بازی‌ها و مسابقات گوناگون در جامعه رایج می‌شد. مثلاً از اواخر حکومت سلطان حسین تا روی کارآمدن فتحعلی شاه (جز دوران کوتاه زمامداری کریمخان) تفریحات و جشن‌های عمومی به سبب بحران‌های سیاسی و جنگ‌های مستمر فتودالی رونق و شکوه نداشت. از دوره فتحعلی شاه به بعد اعیاد و جشن‌های همگانی مورد توجه قرار گرفت.

در برخی از دوره‌های تاریخی افراط پادشاهان و امرا در پرداختن به بازی و تفریح و افزایش ارج و احترام مطرب‌ها و رقاصان و بازیگران تا به حدی افزایش می‌یافت که مسائل اساسی حکومتی از دید امرا مخفی می‌ماند و نویسندگان و شعرا در ضمن اشعار و نوشته‌های خود حتی به زبان طنز این واقعیت‌های تلخ اجتماعی را به تصویر می‌کشیدند (سعدی، ۱۳۶۶). این موضوع در قبل از اسلام در اواخر حکومت هخامنشیان، در زمان بهرام گور و پایان سلسله ساسانی، در زمان خلفای اموی و عباسی، حکومت مغول، حکومت صفویه، حکومت قاجاریه

کاملاً مشهود است و یکی از دلایل بدبختی مردم و سقوط این سلسله هاست. موقعیت اجتماعی زنان و حضور آنان در حماسه ها، ورزش ها و بازی ها در پیش از اسلام زنان با شرکت در جنگ ها، همراهی اردوهای رزمی، شکار، آموزش نظامی و ورزش ها آزادی بیشتری داشتند (بروسیوس، ۱۳۸۱) و درون مایه حماسه زنان در متون پس از اسلام بیشتر به پیش از اسلام باز می گردد (فرخ رو، ۱۳۴۶). نفوذ نگرش عرب در افکار مسلمین موجب محدودیت زنان و ایجاد نگرش منفی در کشورهای مسلمان شد. به طوری که آزادی زنان در فعالیت های اجتماعی به ویژه فعالیت های نظامی و ورزشی محدود گردید. اگر چه در دوران مغول (بیانی، ۱۳۵۲)، صفویه و پهلوی (آفاری، ۱۳۷۷) زنان از آزادی بیشتری برخوردار بوده، حضور آنان در حماسه های نظامی و رزمی و مهارت های بدنی پررنگ تر است. نتیجه اینکه فرهنگ جامعه و نگرش جامعه به زن در فعالیت های اجتماعی به ویژه حماسی و ورزشی آنان تأثیر به سزایی داشته است.

نتیجه گیری

تغییرات و تحولات مدیریتی به ویژه قدرت فرماندهی و رهبری و ساختار سازمانی بر توسعه ورزش تأثیر گذار بوده است. این تأثیر گاه مثبت و گاه منفی بوده است. وضعیت جغرافیای طبیعی و سیاسی ایران بر شیوع جنگ و شیوه نظامی گری و در نهایت بر توسعه تربیت بدنی تأثیر داشته است. این تأثیر در طول سه دوره یکسان بوده است. مذهب زرتشت بر توسعه و گسترش ورزش و بازی تأثیر گذار بوده است. اما مذهب اسلام در محدود کردن بازی ها و برخی از ورزش ها، بر توسعه و گسترش ورزش های نظامی تأکید داشته است. وضعیت فرهنگی جامعه در پیش از اسلام بر توسعه ورزش و پس از اسلام بر محروم کردن زنان از فعالیت های جسمانی تأثیر گذار بوده است. فتیان و تشکیلات متابعه (اسواران، عیاران، شاطران، زورگران، اخیان، داش مشدی ها، لوطیان) در توسعه و گسترش ورزش تأثیر به سزایی داشته اند. بسیاری از ورزش ها و بازی های رایج در میادین ملی و بین المللی ریشه باستانی دارند.

منابع و ماخذ:

۱. آفاری، ژانت. (۱۳۷۷)، انجمن های نیمه سری زنان در نهضت مشروطه. ترجمه جواد یوسفیان، نشر بانو، چاپ اول.
۲. بروسیوس، ماریا. (۱۳۸۱)، زنان هخامنشی. ترجمه هایده مشایخی، تهران: انتشارات هرمس، چاپ اول، ۱۲۱.
۳. بیانی، شیرین. (۱۳۵۲)، زن در ایران عصر مغول. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۴. پرتو بیضایی کاشانی، حسین. (۱۳۳۷)، تاریخ ورزش باستانی ایران. تهران: چاپخانه حیدری.
۵. پل، امیر. (۱۳۷۵)، خداوند الموت ترجمه ذبیح الله منصوری. تهران: انتشارات جاویدان، چاپ سی ام.
۶. پیرنیا، حسن. (۱۳۳۱)، ایران باستان یا تاریخ مفصل ایران قدیم دو جلد. تهران: چاپخانه مجلس.
۷. جاوید، سیروس. (۱۳۵۰)، زمینه ورزش شناسی. تهران: ص ۳۳.
۸. جکسون، ابراهام و ویلیام. (۱۳۶۹)، سفرنامه (ایران در گذشته و حال). ترجمه، منوچهر امیری و فریدون بدره ای. تهران: انتشارات خوارزمی، چاپ سوم.
۹. جی، آ بویل. (۱۳۶۶)، تاریخ ایران کمبریج (جلد پنجم). ترجمه حسن انوشه، تهران: انتشارات امیر کبیر.
۱۰. حکمت، علیرضا. (۱۳۵۰)، آموزش و پرورش در ایران باستان. تهران: موسسه تحقیقات و برنامه ریزی علمی و آموزشی، چاپ اول.
۱۱. دایره المعارف جهان اسلام. ذیل واژه بازی.
۱۲. راوندی، مرتضی. (۱۳۷۱)، تاریخ اجتماعی ایران. جلد سوم، تهران: انتشارات امیر کبیر.
۱۳. ریاض، محمد. (۱۳۸۲)، فوت نامه. به اهتمام عبدالکریم جریزه دار، تهران: انتشارات اساطیر، چاپ اول.
۱۴. ریچاردز، فردریک. (۱۳۴۳)، عصر زرین فرهنگ ایران. ترجمه مهین دخت صبا، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ص ۸۱.
۱۵. زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۴۲) ارزش میراث صوفیه. تهران: امیر کبیر، چاپ دوم.
۱۶. سعدی، مصلح الدین (۱۳۶۶) ؛ کلیات ؛ نسخه محمد فروغی ؛ تهران: انتشارات کتابفروشی علمی.
۱۷. شاردن. (۱۳۳۶) ، دایره المعارف تمدن ایران (سیاحتنامه). جلد سوم، ترجمه محمد عباسی، تهران: موسسه مطبوعاتی امیر کبیر، ص ۲۵۳.
۱۸. شهری باف، جعفر. (۱۳۷۱)، تهران قدیم (پنج جلدی). تهران: انتشارات چاپخانه مهارت، چاپ سوم.
۱۹. صدیق، عیسی. (۱۳۵۱)، تاریخ فرهنگ ایران (از آغاز تا زمان حاضر). تهران: چاپ زیبا، چاپ ششم.
۲۰. عریان، سعید. (۱۳۷۱)، متون پهلوی. ترجمه آوا نوشت، گردآورنده جاماسب جی دستور، منوچهر جاماسب آسانا، کتابخانه جمهوری اسلامی ایران.
۲۱. عوفی، سدیدالدین محمد. (۱۳۵۲)، جوامع الحکایات و لوازم الروایات. تصحیح بانو مصفا کریمی، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
۲۲. فرخ رو، پارسا و همکاران. (۱۳۴۶)، زن در ایران باستان ؛ با مقدمه ابراهیم پور داود. تهران: انتشارات جمعیت زنان.
۲۳. کریستن سن، آرتور. (۱۳۴۵)، ایران در زمان ساسانیان. ترجمه ذبیح الله صفا، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۲۴. گزنفون. (۱۳۶۹)، بازگشت از ایران. جفری هاوس، ترجمه منوچهر امیری، تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.

۲۵. گیرشمن، رومن. (۱۳۶۴). ایران از آغاز تا اسلام. ترجمه محمد معین، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی چاپ هفتم، ص ۴۸، ۲۵-۳۳، ۲۵۱.
۲۶. محجوب، محمد جعفر. (۱۳۸۳)، ادبیات عامه ایران (دو جلدی).. به کوشش حسن ذوالفقاری، تهران: چاپ حیدری، چاپ دوم، ص ۱۰۲۹-۱۰۳۷.
۲۷. محمد بن منصور بن سعید. (۱۳۴۶)، آداب الحرب و الشجاعه. به تصحیح احمد سهیلی خوانساری، تهران: انتشارات اقبال.
۲۸. مدنی، سعید. (۱۳۷۲)، ورزش و ابزارهای ورزشی در شاهنامه و جایگاه فرهنگی و مردمی آن، دانشگاه آزاد اسلامی، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته مردم شناسی.
۲۹. موسوی، سید مهدی. (۱۳۷۲)، بررسی اهمیت مذهبی، معیشتی، تفنی شکار در دوران تاریخی ایران بر اساس مدارک باستان شناسی. تهران: دانشگاه تربیت مدرس، پایان نامه کارشناسی ارشد، ص ۶۵-۶۶.
۳۰. ویسهوفر، یوزف. (۱۳۷۷)، ایران باستان (۵۵۰ ق. م - ۶۵۰ م).. ترجمه مرتضی ثاقب فر، تهران: انتشارات ققنوس، ص ۵۶۷.